

ПОНЯТТЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ ТА ОСОБЛИВОСТІ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

І.І. Д'яконова

Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України», м. Суми

У статті досліджується банківська система як економічна категорія, її економічний зміст, чинники виникнення та розвитку банківської системи, обґрунтовуються чинники стабільного розвитку банківських систем.

АКТУАЛЬНІСТЬ ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Одне з центральних місць в економіці будь-якої країни належить банківській системі. Ця система вже сформувалася і функціонує тривалий період часу але потребує стабільного розвитку. Адже виникнення і розвиток банків і банківських систем має глибокий економічний зміст.

Натомість у науковій літературі перевага віддається вивченню суті банків, їх ролі в економіці, їх функціям, а також завданням банківської системи. Проте сутності банківської системи, вивченню факторів, що впливають на її ефективне функціонування приділена незначна увага.

Вивченням сутності банківської системи протягом останніх десятиріч займалось багато видатних науковців в усьому світі. Серед визначних закордонних фахівців у цій галузі слід виділити Е. Ріда, Пітера С.Роуза, Джозефа Сінки, Е. Роде, Девіза С. Кідуелла.

Деякі аспекти здійснення посередницької функції в банківській системі теоретично розглянуті в працях таких російських вчених, як А.Т. Грязнова, В.И. Колеснікова, О.І. Лаврушин, В. В. Масленников та інші.

У даній статті досліджуються підходи до визначення поняття та специфіки банківської системи такими вченими, як А.М. Котляров, О.І. Лаврушин, М.І. Савлук, В.С. Стельмах, А.М. Мороз, Л.М. Стрельбицька і М.П. Стрельбицький.

Мета статті полягає в дослідженні банківської системи як економічної категорії, а також у пошуку взаємозв'язків елементів економічної системи та місця банківської системи в цій системі.

ОСНОВНИЙ МАТЕРІАЛ

Поняття “банківська система”, як і більшість визначень в теорії банківської справи, не є єдиним і сталим. Розгляд різних визначень з системних позицій показує, що певна група фахівців визначає банківську систему через склад, упускаючи зв'язки; друга, навпаки, абстрагується від складу; а четверта група зв'язує банківську систему лише з процесами трансформації. Дати точне визначення поняття «банківська система» достатньо складно, тому підходи різних дослідників залежать в основному від прийнятого ними рівня абстракції.

При розгляді банківської системи як об'єкта дослідження, її необхідно розглядати в процесі розвитку, який визначається безліччю умов і чинників зовнішнього і внутрішнього характеру. Іншими словами, розвиток банківської системи обумовлений комплексом процесів, що відбуваються у зовнішньому середовищі, і комплексом процесів у самій банківській системі та середовищі, яке її оточує. Зазначені процеси проходять об'єктивно, оскільки ґрунтуються на економічних законах розвитку; більш того, вони незалежні від волі конкретних суб'єктів. Такий підхід дозволяє вилучити систему з навколишнього середовища і

проводити її аналіз на основі вхідної та вихідної інформації та аналізувати структуру.

У міжнародній практиці найбільш поширеною є думка про те, що банківська система - це сукупність банківських і небанківських фінансових установ, що виконують окремі банківські операції. Але і там існують різні точки зору на це питання, наприклад, німецькі автори зазначають, що банківська система - сукупність універсальних і спеціалізованих банків та емісійного банку. Таке визначення тлумачить банківську систему як механічне об'єднання банків, що не має заздалегідь окреслених цілей, своїх специфічних функцій і не виконує самостійної ролі на грошовому ринку. У дійсності це не так. Як зазначає Савлук М.І.: «Банківська система має своє особливе призначення, свої специфічні функції, які не просто повторюють призначення і функції окремих банків. Виникає банківська система не внаслідок механічного поєднання окремих банків, а будується за заздалегідь виробленою концепцією, в межах якої відводиться певне місце кожному виду банків і кожному окремому банку». Під банківською системою, на його погляд, слід розуміти «законодавчо визначену, чітко структуровану сукупність фінансових посередників грошового ринку, які займаються банківською діяльністю» [1].

На підтвердження визначеної вище точки зору російський вчений Лаврушин О.І визначає банківську систему як «сукупність банків, банківської інфраструктури, банківського законодавства і банківського ринку, що знаходяться в тісній взаємодії один з одним і зовнішнім середовищем» [2].

Л.М. Стрельбицька і М.П. Стрельбицький подають два визначення поняття «банківська система». У першому варіанті визначення «банківська система» характеризується як сукупність банків, що виконують відповідні функції. Банківська система, на їх думку, – це «сукупність різних видів банків і банківських інститутів в їх взаємозв'язку, що існує в тій чи іншій країні в певний історичний період. Ця система є внутрішньоорганізованою, взаємопов'язаною, має загальну мету і завдання». У другому варіанті до складу банківської системи входять кредитно-фінансові установи, зокрема фонди спеціального призначення, кредитні товариства, ломбарди, каси взаємодопомоги [3].

В.С. Стельмах визначає, що «банківська система – це складний комплекс, який функціонує і розвивається відповідно до цілого ряду законодавчих і нормативних документів. Основним елементом цієї системи є комерційний банк – кредитно-фінансова установа, яка залучає і накопичує вільні грошові кошти підприємств, організацій, населення, а також здійснює випуск цінних паперів, кредитування народного господарства і населення на умовах платності, зворотності і строковості. Стан і рівень розвитку банків досить серйозно впливає на розвиток всієї суспільно-економічної формації». Тому, аналізуючи діяльність банківської системи, можна зрозуміти ситуацію в державі, а також зробити правильні висновки про роль Національного банку України у виконанні своєї головної функції – забезпечення стабільності національної грошової одиниці [4].

Наведені вище визначення не характеризують діяльність банківської системи як складової кредитної системи. Проте метою функціонування банківської системи як сукупності всіх банків країни, які взаємодіють між собою, дотримуючись встановлених норм і правил ведення банківської справи, є, перш за все, забезпечення ефективного грошово-кредитного регулювання економіки, кредитно-розрахункового обслуговування господарського обороту, а також стабільної діяльності банківських установ. Це, у свою чергу, обумовлює необхідність розгляду

законів функціонування кредитної системи в цілому, а банківської системи як її складової.

Діяльність банківської системи як підсистеми національної економіки підпорядкована цілям економічної політики держави і полягає в стимулюванні оптимальних темпів господарського розвитку шляхом надання економіці специфічного товару – грошей. У контексті такого підходу заслуговує на увагу визначення банківської системи, наведене А.М. Морозом, який вважає, що «банківська система – сукупність різноманітних видів банків та банківських установ у їх взаємозв'язку, складова частина кредитної системи» [5].

Підсумовуючи вищезазначене, можна побудувати загальну схему банківської системи (рис. 1).

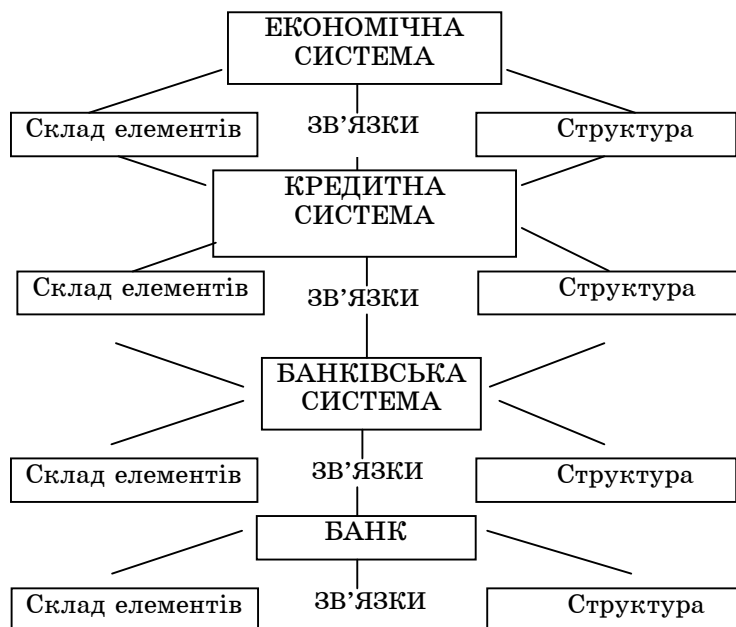

Рисунок 1 – Місце банківської системи в економічній системі

Ефективна діяльність банківської системи забезпечується, зокрема, законодавчо закріпленою системою, що багато в чому відбиває національні традиції їх організації та керування. Існують дві моделі організаційної побудови банківських систем розвинутих країн, що визначаються різноманітністю функцій, які вони виконують. Відповідно до першої моделі центральний банк проводить грошово-кредитну політику, що розглядається як частина інструментарію, яким володіє орган влади для регулювання економіки.

Грошово-кредитна політика поряд з бюджетною політикою використовується для досягнення ряду економічних та соціальних завдань уряду. Така модель організації діяльності центральних банків характерна, наприклад, для Франції, Великобританії, Японії.

Відповідно до другої моделі перед центральним банком ставиться мета, яка зводиться до підтримки стабільності цін за допомогою спеціально призначених для цього інструментів грошово-кредитної політики, на яку не впливає політична влада. У межах такої моделі, що існує, наприклад, у Німеччині, центральний банк є одночасно і незалежним, і виконує визначені завдання. Цю організаційну модель,

крім держав з федеральним устроєм, використовують більшість країн світу.

Наразі виникає питання формування банківської системи, тобто підхід до формування банківської системи. Котляров А.М. підходить до цього питання з позиції „грошової влади” або державного впливу на економіку через регулювання національної грошової одиниці і каналів обігу національної грошової одиниці. „Грошова влада” повинна створити банківську систему для подальшого втілення в життя своїх регулюючих дій. Такий підхід означає переорієнтацію банківського нагляду на показники ефективної діяльності кредитних організацій, створення стимулів для залучення інвесторів у капітали кредитних організацій, у розвиток нагляду, що ґрунтується на поведінкових моделях банківського сектору [6].

Процеси, явища, зв'язки, які стосуються національної банківської системи, – це чинники, що визначають тип її поведінки, – *реактивний, адаптивний і активний*, а також стимулюють розвиток механізмів саморегуляції. Тип поведінки банківської системи визначає напрямки її розвитку [7].

Реактивна поведінка банківської системи визначається переважно середовищем, в якому вона функціонує. Серед основних чинників, що зумовлюють реактивну поведінку банківської системи, виділяють загальний рівень розвитку економіки країни і окремих її регіонів, структуру власності в економіці, інфляційні процеси, соціально – політичні чинники, особливості державного регулювання.

Адаптивна поведінка, крім середовища існування банківської системи, визначається властивою їй функцією саморегуляції. Чинники, що визначають можливості банківської системи до саморегуляції, – це ступінь незалежності і методи роботи центрального банку, структура організації і ступінь розвиненості мережі комерційних банків, зокрема іноземних, здатність комерційних банків регулювати свої витрати, наявність або відсутність традицій у банківській справі.

Активна поведінка системи допускає зміну навколишнього середовища згідно з її потребами.

Залежність поведінки банківської системи від процесів і явищ, що відбуваються в суспільстві, підтверджує історія функціонування грошей, а також і банківської системи в Україні, яка в XIX-XX ст. була нерозривно пов'язана з розвитком економіки, політики, ідеології, соціальних і етичних орієнтирів дореволюційної Росії та СРСР і тільки починаючи з 1991 р. вона орієнтувалася на нові соціально-економічні чинники, пов'язані із здобуттям Україною незалежності.

З наведених точок зору можна визначити загальні риси і відмінності.

Загальним визначенням банківської системи, на нашу думку, слід вважати уявлення про банківську систему як про сукупності банківських установ. Специфіка деяких визначень має розширене трактування банківської системи за рахунок введення додаткових елементів, пов'язаних з нею, але які не беруть прямої, безпосередньої участі у створенні системних властивостей, або на основі введення елементів, що виконують окремі банківські операції (небанківські кредитні організації), або в підкресленні спеціалізації комерційних банків.

Іншими словами, точка зору про банківську систему як сукупність Національного банку України та кредитних організацій, що виконують банківські операції відповідає загальноприйнятій у світі. Розширене трактування банківської системи, що містить небанківські фінансові установи, на наш погляд, не доцільне.

Одним із важливих моментів у вивченні систем є їх класифікації. З даного питання існує також декілька точок зору. Так, усі системи можна

поділити, з одного боку, на прості, складні і дуже складні, а з іншого – на детерміновані та ймовірнісні. Детермінованою вважається система, в якій її складові елементи взаємодіють точно таким чином, як і передбачається. Для ймовірнісної ж системи характерна невизначеність, будь-який її прогноз не виходить за межі ймовірнісних категорій.

На основі наведеної класифікації банківську систему слід віднести до складної системи, що поєднує в собі елементи детермінованих систем і систем імовірнісного типу. Характеристика банківської системи як складної сукупності різних елементів, що взаємодіють між собою і зовнішнім середовищем, що являє собою цілісне утворення, визначається державними функціями, які вона виконує. Кредитні організації, ефективно залучаючи внутрішні заощадження і грошові ресурси, збільшують можливості економічного зростання і інвестиційний потенціал країни. Складність системи визначається наявністю взаємозв'язків, сукупністю елементів та впливом на інші системи.

Риси детермінованої системи виявляються, наприклад, в тому, що діяльність кредитних установ - банків строго регламентується і контролюється НБУ та передбачена з погляду реалізації основних положень грошово-кредитної політики, а також функцій і операцій, що здійснюються банками. Ці риси слід розглядати як якісну характеристику банківської системи. У той самий час, нам здається, що стабільність розвитку банківської системи в цілому і її елементів - комерційних банків – визначається безліччю чинників, які з великим ступенем вірогідності передбачити неможливо. У даному контексті мова йде про такі явища, як зміна цін на банківські продукти і послуги, динаміка відсоткових ставок, валютних курсів, рівень інфляції тощо.

Ці чинники роблять вплив на кількісну характеристику системи і можуть порушувати її цілісність. Наведена сукупність змінних, у свою чергу, визначається макроекономічними чинниками, такими, як: збалансованість бюджету, податкова політика, внутрішні та зовнішні запозичення, інвестиційна активність, відповідність попиту і пропозиції та іншими чинниками. З урахуванням дії цих чинників банківська система також поєднує в собі риси системи ймовірнісного типу.

Непередбачуваність банківської системи визначається, на нашу думку, ступенем фінансової стійкості її елементів і, як наслідок, можливими структурними змінами. Це відповідь на дію зовнішніх і внутрішніх чинників. Іншими словами, ймовірнісний характер банківської системи негативно позначається на її стабільності.

Виходячи з особливостей поведінки систем, їх поділяють на активні та пасивні. Активні системи, у свою чергу, класифікують на цілеспрямовані та протилежні (що характеризуються випадковою поведінкою). Цілеспрямовані системи, у свою чергу, поділяють на системи із зворотними і незворотними зв'язками з зовнішнім середовищем.

Виходячи з наведених уявлень, можна, на нашу думку, стверджувати, що банківська система належить до категорії активних, цілеспрямованих систем із зворотним зв'язком. Характеристика банківської системи як активної цілеспрямованої системи обумовлена її стратегічним положенням, цілями і функціями, які вона виконує.

Стратегічними цілями розвитку банківської системи, на наш погляд, є:

- зміцнення стійкості елементів системи, яка дозволяє виключити можливість виникнення системних банківських криз;
- виконання в повному обсязі функцій банківської системи;
- підтримка довіри з боку інвесторів, кредиторів і вкладників банків і в першу чергу населення.

Очевидно, що стабільність системи визначається фінансовим станом та системою заходів, спрямованих на зміцнення стійкості комерційних банків, що дозволяє створити умови стабільного розвитку банківської системи.

Банківська система займає стратегічне положення в економіці, що визначається трьома основними функціями, а саме:

- акумуляція і перерозподіл грошових коштів населення та суб'єктів господарювання в кредити і інвестиції;
- регулювання попиту і пропозиції грошей в економіці;
- гармонізація платежів в економіці.

Забезпечення стабільності національної валюти – гривні є головною функцією у діяльності НБУ.

Акумуляція і перерозподіл грошових коштів населення та суб'єктів господарювання в кредити і інвестиції – найважливіша функція банків, яка істотно впливає на розвиток економіки. Вона визначається стійкістю суб'єктів господарювання і рівнем заощаджень населення, а перерозподіл коштів – попитом і пропозицією на ринку.

Банківські депозити займають одне з центральних місць в регулюванні попиту і пропозиції грошей. Звідси не менш значущою, на нашу думку, є функція регулювання попиту і пропозиції грошей на ринку. Дана функція належить до компетенції НБУ, який за допомогою прямих і непрямих методів регулювання з урахуванням ситуації, що складається в цілому на макроекономічному рівні, та управляє цим процесом. Крім того, як ми вже зазначили, роль комерційних банків як елементів системи в цьому процесі займає не останнє місце.

Функція організації і гармонізації системи платежів в економіці створює умови для ефективної організації розрахунків і платежів між суб'єктами економічних відносин.

Названі функції в економіці є незмінними, що дозволяє визначити позицію банківської системи як стратегічну. Натомість стратегічні цілі розвитку банківської системи свідчать про цілеспрямований характер її розвитку, а повнота виконання функцій – свідчить про здатність впливати на навколишнє середовище, а також на наявність зворотного зв'язку з іншими системами.

Отже, банківська система, по своїй суті, – складна система, яка поєднує в собі риси детермінованих і ймовірнісних систем, що активно взаємодіють між собою і зовнішнім середовищем. Такий підхід націлює дослідження на вибір відповідних засобів системного макро- і мікроаналізу.

Таким чином, на нашу думку, *під банківською системою слід розуміти сукупність Національного банку і комерційних банків під об'єднуючим управлінням Національного банку, яка знаходиться в постійному розвитку і взаємодії між собою, зовнішнім середовищем і разом утворює єдине ціле.*

Дане визначення дозволяє підкреслити динамічність і цілеспрямованість банківської системи та існування зворотного зв'язку із зовнішнім середовищем. З даного визначення випливає, що банківська система належить до категорії активних і керованих систем, схильних до коливань. Такий підхід, на нашу думку, дозволить визначити умови і чинники стабільності банківської системи в ринковій економіці.

Отже, банківська система специфічна внаслідок особливостей банківського бізнесу і його впливу на зовнішнє середовище, що є підставою для відособлення даної системи і необхідності її дослідження.

Виходячи із специфіки банківської системи, можна позначити ряд властивостей, ознак, які їй притаманні. До них можна віднести:

- особливості складових елементів системи (банки) і відносин, що складаються між ними та іншими системами, що забезпечує властиві системі якості (системно-компонентний аспект);
- організаційну структуру системи, яка характеризується особливостями взаємозв'язків елементів, їх взаємодією і субординацією відносин (системно-структурний аспект);
- функціональний аспект як спосіб прояву активності, життєдіяльності компонентів системи і збереження її цілісності;
- саморегуляцію у поєднанні з свідомим управлінням і «закритістю» системи, які забезпечують збереження специфіки цілісності та розвитку.

Характеристика банківської системи як саморегулюючої полягає в її здібності самостійно, без дії ззовні встановлювати та підтримувати надійний режим функціонування і реагувати на зовнішні дії, що порушують її діяльність. Саморегуляція забезпечується на основі зворотного зв'язку з іншими системами, зокрема економічною.

Характеристика банківської системи як керованої системи визначається цілями і завданнями системи, які, поза сумнівом, повинні збігатися з цілями суспільства. Оскільки банківська система України є дворівневою системою, остільки в законах, що регулюють банківську діяльність, визначені цілі функціонування для кожного рівня. Для комерційних банків - отримання прибутку, для Національного банку України - захист і забезпечення стійкості гривні; розвиток і зміцнення банківської системи; забезпечення ефективного і безперервного функціонування розрахунків.

Стратегічні завдання діяльності Національного банку України відповідають і підпорядковані інтересам розвитку економіки країни. З цих позицій банківська система є керованою. У той самий час виконання завдань, що стоять перед банківською системою, викликає потребу в регулюванні управління на основі економічних методів елементами системи - комерційними банками. Потреба в такому управлінні пов'язана з рівнем ризиків банківського бізнесу і його суспільним характером. Акумуляція коштів в економіці з метою їх перерозподілу в сфері, що потребують додаткових коштів, додає банківській діяльності суспільного характеру та вимагає високої відповідальності за дбайливе використання отриманих ресурсів. Це викликає потребу в використанні методів регулюючого і захисного характеру.

«Закритість» банківської системи виражається в закритості окремих видів інформації для широкої громадськості, що визначається поняттям «Банківська таємниця».

Специфічність обліку і звітності комерційних банків в Україні навіть за доступності цього виду інформації через недостатню компетенцію її користувачів іноді утаємничує банківський бізнес. У цьому, на наш погляд, полягає одна з проблем - відсутність прозорості звітності комерційних банків, що ускладнює процес нагляду і регулювання банківської діяльності та не створює рівних можливостей для інвесторів. З цього випливає, що банківська система не повинна бути повністю «закритою», оскільки це обмежить її взаємодію із зовнішнім середовищем та іншими системами.

ВИСНОВКИ

Таким чином, у ході проведених досліджень можна визначити банківську систему як сукупність Національного банку і комерційних банків під об'єднуючим управлінням Національного банку, що перебуває в постійному розвитку і взаємодії між собою, зовнішнім середовищем і разом утворює єдине ціле.

Банківська система належить до складних систем, що поєднують в собі ознаки детермінованих та ймовірнісних систем. Це система активного цілеспрямованого типу.

SUMMARY

The banking system as an economic definition and its economical essence is under consideration in the article. The main economical factors of the stable development of the banking system are observed.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Савлук М.І. Вступ до банківської справи. – Київ: Лібра, 1998. – С.95.
2. Російська банківська енциклопедія. - М.: ЕТА, 1995.- С.51.
3. Стрельбицька Л.М., Стрельбицький М.П. Основи безпеки банківської системи України та банківської діяльності. – К.: Кондор, 2004. С.75-76.
4. Міщенко В.І., Стельмах В.С. Роль Національного банку України в забезпеченні стабільності національної грошової одиниці // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: Зб. наук. праць. – Т. 9. —Суми: ВВП "Мрія - 1" Лтд, 2004.
5. Енциклопедія банківської справи України. – К: Молодь. – С.51.
6. Котлярів А.М. Деньги и власть: вопросы эффективной организации денежного и банковского регулирования в России // Финансы и кредит. – 2005. – № 26.
7. Масленников В.В., Соколов Ю.А. Национальная банковская система. – М.: Элит-2000, 2003.
8. Белополюский Н.Г. Основы производственно-хозяйственной энвироники. – М., 1990. – С. 19.
9. Оптнер С.Л. Системный анализ для решения деловых и промышленных проблем / Пер. с англ. – М., 1969. – С.58.
10. Анохин П. К. Принципиальные вопросы общей теории функциональных систем // <http://galactic.org.ua/Prostranstv/anoxin-7-2.htm>

Д'яконова І.І., канд. екон. наук, доцент,
УАБС, м. Суми

Надійшла до редакції 10 жовтня 2007 р.